

## «ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՊԱՆԹԵՕՆ»

X + ՀԻՒԲՇՄԱՆ ՀԵՆՐԻԽ

Դերմանական լեզուագետ Հիւրշմանը, որ դասախօսում էր Ստարբուրգի համալսարանում համեմատական լեզուագիտութիւն, ծնունդ է 1848 թուին:

Հայ լեզուագիտութեան կորիֆէաներից մինն է, որ երկար տարիներ ուսումնասիրեց մեր լեզուն և ստեղծեց մի ամբողջ շկոյւ հայ լեզուի ծագման մասին: Նրա գլխաւոր աշխատութիւնը «Grundzuge der Armenischen Etimologie» որ տպագրուեց 1883 թուին, ներկայացնում է հայ լեզուի քննա-պատմական ուսումնասիրութիւնը: Հայոց լեզուի վերաբերեալ նորա հետեւեալ գլխաւոր աշխատութիւնը վերջերս տպագրւում էր «Հանդէս Ամսօրեայ»-ի մէջ և բացի այս աշխատութիւններից ունի նաև շատ ուրիշ աշխատութիւններ իւր մասնագիտութեան վերաբերեալ:

X + ԱԼԷԿՍԱՆԴՐ ԻՎԱՆՈՎԻՉ ՉՈՒԳՐՈՎ

Միւնխենում փետրուարի 24-ին վախճանուեց Չուպրով Ալէքսանդր Իվանովիչը:

Նորան ճանաչող բազմաթիւ անձնաւորութիւններ զարմանալի կերպով հաշտոււմ են այն մտքի հետ՝ թէ որչափ բարձր էր Չուպրովը իբրև գիտնական, նոյնչափ իբրև մարդ-քաղաքացի: Նա ծնունդ է 1842 թ. և աւարտել Մոսկուայի համալսարանի իրաւաբանական մասը. 1874 թ. նա կարդում էր Մոսկուայի համալսարանում քաղաքական տնտեսագիտութիւն:

Աւանձնապէս բեղմնաւոր էր նորա գործունէութիւնը համալսարանում, ուր նա բարեյաւեց քաղաքական տնտեսագիտութեան և վիճակագրութեան աւանդումը, բայց գորանով չէր բաւականանում Չուպրովը. կեանքի բոլոր արտայայտութիւնները նորա մէջ արձագանք էին գտնում. նորա մեղմ ու զգայուն հոգին



տպաւորելով այդ արտայայտութիւնները՝ տալիս էր կոմպէտենտ ձայն: Գրական գործունէութիւնը Չուպրովը սկսեց «День и молва» թերթով և ապա անցաւ «Русскія Вѣдомости» թերթին, որին նա 35 տարի ոգի և ուղղութիւն էր տալիս:

Բացի այդ թերթերից Չուպրովը գրում էր նաև «Юридическій Вѣстникъ» և «Русская Мысль» ամսագրներում: Նորա դասախօսութիւնները մինչև այժմ նիւթ են տալիս երիտասարդ-իրաւաբաններին և ընթերցատէր հասարակութեան:

Չուպրովը մասնակցում էր նաև բազմաթիւ կոնգրեսների արտասահմանում և ընկերութիւնների, որոնց անդամ էր մինչև իւր մահը:

Հիւանդութիւնը ստիպեց նորան 1899 թուականին թողնել համալսարանը, ուր նա պրոֆեսորի պաշտօն էր վարում, սիրելի ամենից, և հեռանալ արտասահման, որտեղ նա չէր դադարում շարունակել իւր գիտական հասարակական գործունէութիւնը և հետեւելով ուսուսաց կեանքին չէր դադարում արձագանք տալ այս կամ այն երևոյթին:

Նորա մահուանից 4 օր անաջ միայն տպագրուեց «Руск. Вѣд.» մէջ նորա յօդուածը: «Համայնքի վերացման սօցիալական հետեւանքները», ուր ուժեղ կերպով ապացուցանում է թէ սրբան ֆաստիքար է դիւղացիների համար հողի ազատ անցնելը մի ձեռքից միւսը:

Այժմ լսենք թէ ինչ են ասում Չուպրովին ճանաչողներից ոմանք:

«Գնաց խոշոր հեղինակաւոր գիտնականը, բարձր տաղանդաւոր հեղինակը, աչքի ընկնող հասարակական գործիչը: Աչքերը ընդմիշտ փակեց բարձր մարդասէր, զգայուն դէպի բոլոր գեղեցիկը և բարին, զգայուն դէպի ամեն կսկիծ և տանջանք, անասելի մտերիմ և սիրելի մարդ, ընդհանուր յարգանքով օգտուող, ընդմիշտ սիրելի նորան գիտցողների համար. գիտութեան մէջ դա ոյժ էր, որի հեղինակաւորութեան առաջ խոնարհում էին մասնագէտները:

Ա. Ի. Չուպրովի նշանակութիւնը ուսու գիտութեան, գրականութեան, հասարակական կեանքի մէջ այնքան մեծ է, որ կարող է գնահատուել միայն մասնագէտների կողմից...»:

Մենք այստեղ կրբերենք Մ. Կովալեւսկու հետագիբրը, որը ընդունում է նորա հայեացքը Չուպրովի մասին: «Չուպրովի մահը մեծ հարուած է ոչ միայն նորա բարեկամներին, այլ յանձին նորա ուսու գիտութիւնը կորցնում է իւր հսկաներից մէկին, իսկ ուսու հասարակութիւնը—իւր հոգեկան ղեկավարներից մէկին»:



«Առանձին կերպով թանգ է Ձուպրովի անունը, գրում է Մոսկ. համալսարանի ուկրաի Մանուիլովը, Մոսկուայի համալսարանի համար, որի հետ նորան կապում էր երկարամեայ գիտական և մանկավարժական գործունեությունը: Այստեղ նա պաշտպանում էր իւր դիսպերտացիաները և ստանձնեց քաղաքական տնտեսագիտութեան ամբիոնը, որը թողեց միայն մի քանի տարի առաջ, երբ հիւանդութիւնը ստիպեց գնալ արտասահման:»

Հետեւեալ կրկնողը գեղեցիկ կերպով ընդողում է Ձուպրովի վերաբերմունքը ղէպի հասարակութիւն և ընդհակառակը.

«Նոքա, որոնք եղև են Ա. Ի.-ի մօտ, ընդունելութեան ժամերին, իհարկէ, կրթէք չեն մոռանալ մի հատիկ իւր տեսակի պատկերը, որպիսին նրանք տեսնում էին:

Բազմատեսակ հասարակական դրութիւն ունեցող մարդիկ, տղամարդ և կանայք, ծեր ու երիտասարդ, աղքատ ու հարուստ ժողովում էին Ա. Ի.-ի մօտ օգնութիւն և խորհուրդ խնդրելու. նորա ընդունարանը այդ օրերը մտաբերում էր ժողովրդական բժշկի ընդունարանը.»

Սպերանսկին գրում է «լի կեանքով, նա սաստիկ սիրում էր կեանքը և առանց յոգնելու հետաքրքրւում նորանով, նորա բոլոր անթիւ բազմատեսակ ձևերով.»

Հետաքրքրի է նաև Ս. Մուրոմցեի կարծիքը, որը և բերում ենք լրացնելու այն երկաթ շարքը, որը ստիպում է մեզ եւս միանալ ընդհանուր ձայնի ու ցաւել այդպիսի բարձր հոգու ու ազնիւ քաղաքացիի կորուստը:

«Նորա մէջ մարդը միանում էր հասարակական գործիչ ծայրողի հետ, հասարակական գործիչը ամբողջ էութեամբ մարդ էր:

X + Ա. Ի. էՐՏԵԼ.

1908 թ. փետր. 7-ին վախճանուեց Ա. Ի. Էրտէլը-ոռու վիպասանը: Սա պատկանում էր 70 աւան թուականներին զարգացող ռամկական (народнический) հոսանքին. Էրտէլը, չէր ուզում տեսնել գիւղացու մէջ բարձր իդէալ, այլ նորա ներքին հոգեկան բարոյականութեան մէջ նա տեսնում էր շատ դրական կողմեր. որպիսիք պակաս էին «խնտելիգենտ» կոչուած հասարակութեան. նա իւր վէպերի նիւթ դարձրեց գիւղը իւր բնակիչներով, և առանձին հոգեբանական նրբութեամբ նկարագրում էր ընտրած կեանքը:

Ա. Ի. ծնուեց 1855 թուին և իւր ամբողջ կեանքը անց է



կացրել բուն ժողովրդի մէջ, որ և հնարաւորութիւն տուեց նորան աւելի խորը ուսումնասիրել այդ կեանքը:

Գրական գործունէութեան հետ էրտէլը միացրեց և մանկավարժական գործունէութիւնը և վերջին տարիներ մենք տեսնում էինք նորան գիւղական դպրոցների ուսումնական և բժշկական մասերը բարենորոգելու վերայ աշխատելիս:

Վերջերս աշխատում էր գիւղական դպրոցներին մատչելի և լաւ դաստգրքեր մատակարարել, բայց վերջին իղձը անկատար մնաց... Մահը շուտ առաւ նորան իւր գիրկը:

Էրտէլը թողեց բարի յիշատակ թէ նորան գիտեցողների և թէ դպրոցական գործի անկեղծ մշակների մէջ:

### ✕ ԷԴՄՕՆԴ ԴԷ-ԱՄԻՉԻՍ

1908 թ. փետրուարի 27-ին 62 տարեկան հասակում կնքեց իւր մահկանացուն Բորդիգեր քաղաքում Դէ-Ամիչիսը: 70 և 80-ական թուականներին Դէ Ամիչիսի սահուն և գեղեցիկ գրուածքները գրաւում էին Իտալական ամբողջ ընթերցող հասարակութիւնը:

Դէ-Ամիչիսը ծնուել է 1846 թուին, աւարտել Տուրինի գիմնադիօնը և զինուորական ճեմարանը:

Իբրև զինուորական նա մասնակցել է շատ պատերազմների, որոնք բաւական նիւթ են տուել նորան իւր գրական գործունէութեան համար:

1867 թ. սկսած Դէ-Ամիչիսը խմբագրում էր Ֆլօրէնցում „Italia militare“ թերթը, ուր պարզում էր զօրքի զինուորական պատիժների անիրաւացիութիւնը: Դէ-Ամիչիսի զանազան յայտնագործութիւնները ունեցան մեծ ազդեցութիւն զինուորական պատիժների նոր սխաւէմ մտցնելիս իտալական զինուորական կառավարութեան մէջ: Բազմաթիւ ճանապարհորդութիւնները, որ կատարել էր Դէ-Ամիչիսը զանազան երկրներ, Անգլիա, Իսպանիա, Ֆրանսիա, Տաճկաստան, Մարօկկօ և Հարաւային Ամերիկա, ունեցան նոյնպէս մեծ և բազմատեսակ ազդեցութիւն Ամիչիսի գրչի վերայ, որի աշխատութիւնները տարածուեցին Իտալիայի սահմաններից դուրս զանազան երկրներ, իբրև գրաւիչ, գեղեցիկ և հարուստ ներքին բովանդակութեամբ:

### ✕ ԿԱՐԼ ՄԱՐԻՍ

Այս տարի լրանում է մահւան 25 ամեակը Այս անունը այնչափ ծանօթ է ընթերցող հասարակութեան, որ երկար կանգ առնել նորա գունձունէութեան վերայ աւելորդ ենք համարում:



Նորա տէօրիայի մասին կարծիքները շատ բազմաոճեալ են. մի բան միայն կարելի է ասել, նա ստեղծեց ամբողջ սիստեմ ներկայ հասարակութեան հիմքը հետազօտելու. Նա հետազօտեց դրամագլխի տնտեսութիւնը, որի հիման վերայ և ստեղծեց իւր սիստեմը:

Մատերիալիստական հասկացողութիւնը Մարքսի գիտական սիստեմի և գործնական իդէալի հիմնաքարը, նա ինքը հետեւալ կերպով որոշեց իւր Zur kritik աշխատութեան նախաբանում:

«Հասարակական արտադրութեան մէջ, որը ծառայում է կեանքը պահպանելու, մարդիկ մտնում են որոշ անհրաժեշտ, անկապ նրանց կամքից յարաբերութեան մէջ, որոնք համապատասխանում են նիւթական արտադրական ոյժերի որոշ աստիճանին: Այդ արտադրական յարաբերութիւնների ամբողջութիւնը կազմում է տնտեսական հասարակութեան զանգուած, տեսական (реальный) հիմք, որի վերայ և բարձրանում է իրաւաբանական ու քաղաքական շէնքը և որին համապատասխանում են որոշ հասարակական գիտակցութեան կարգեր: Նիւթական կեանքի արտադրութեան միջոցներով բնորոշւում է սօցիալական, քաղաքական և հոգեկան կեանքի պրոցեսսը:

Գոյութիւնը (бытие) որոշում է ոչ թէ մարդկային գիտակցութիւնը, այլ, ընդհակառակը, նրանց հասարակական գոյութիւնը որոշում է նրանց գիտակցութիւնը:

Իւր զարգացման որոշ աստիճանի վերայ հասարակական նիւթական արտադրական ոյժերը ընդհարումի են հանդիպում գոյութիւն ունեցող արտադրական յարաբերութիւնների կողմից, որոնց շրջանակներում նրանք մինչ այդ ապրում էին—կամ, որ միայն իրաւաբանական արտայայտութիւն է նոյն երևոյթի, սեփականութեան յարաբերութիւնների հետ: Այն ժամանակ սկսւում է սօցիալական բարեփոխութիւնների շրջանը»:

Այժմ մի փոքր կենսագրական:

Մարքսը ծնուել է 1818 թ. մայիս 5-ին Տրիէր քաղաքում: Սովորել է Բոնն և ապա Բերլին:

Հրապարակախօսական անպարէզը սկսեց մի թերթի էջերից. բայց շուտով ստիպուած էր հեռանալ այդ թերթին մասնակցելուց քաղաքական պատճառներից դրդուած:

Մարքսի գլխաւոր աշխատութիւնը «Դրամագլուխ» ստուար ուսումնասիրութիւն է: Բրիւսելում նա իւր բարեկամ Էնգէլսի հետ գրեց «համայնական հրովարտակը» (коммунический манифест)—ուր, կարելի է ասել բովանդակուած էր ապագայ մեծ աշխատութեան էական կէտերը:

Վ. Ա.